

Døde bøger og tomme hylder

Anmeldelse

Af Birger Hjørland

Anmeldelse af: Niels Ole Pors: **Døde bøger og tomme hylder. Om evaluering og styring af bibliotekets materialebestand.** Valby: Danmarks Biblioteksforenings Forlag, 1990. 136 sider. 135,00 kr.

Er det en profession at være bibliotekar (eller forskningsbibliotekar)? Den norske informationsforsker Olaisen (1988) diskuterer dette. Efter hans mening er en profession især karakteriseret ved, at den har oparbejdet en fond af viden, som udøverne af professionen oplæres i. Dette finder han ikke i tilstrækkelig grad gør sig gældende for den bibliotekariske profession, og derfor udgør den efter hans opfattelse ikke en profession, men en semiprofession. Hvad enten Olaisen har ret eller ej, må vi erkende, at der er et desperat behov for professionel viden indenfor BDI-professionen.

Rygraden i biblioteksarbejde er, siger Niels Ole Pors (herefter NOP) opbygningen og sammensætningen af bibliotekernes bestande af bøger, tidsskrifter og andre materialer. Dette kan vi kun være helt enige i. Det er derfor også afgørende hvordan bestandene sammensættes, og dermed hvordan man kan evaluere, hvorvidt bestandene er tilfredsstillende sammensat. NOP har med sin bog sat sig som mål at introducere

de mest gængse synspunkter og metoder fra den udenlandske biblioteksforskning om bestandsevaluering i Danmark, og dermed giver han i høj grad sin skærv til den professionalisering af BDI-professionen, der blev efterlyst ovenfor, idet begrebet "bestandsevaluering" ikke rigtigt har eksisteret på dansk hidtil, mens begreber som f.eks. "Collection Development" er et kendt begreb i den udenlandske bibliotekslitteratur.

For yderligere at karakterisere begreberne bestandsevaluering og bestandsstyring til forskel fra begreberne bogvalg og materialevalg, kan man sige, at bogvalg og materialevalg udgør udvælgelsen af (eller kassation af) den individuelle titel, mens bestandsstyring vedrører mængder af titler, f.eks. det relative størrelsesforhold mellem fag, sprogområder m.v. Derfor er bestandsevaluering også mest knyttet til statistiske metoder, hvor materialevalg er mest knyttet til kvalitative metoder.

Som nyansat fagleder på Danmarks Biblioteksskole pr. februar d.å., blev det min første undervisningsopgave at skulle gennemføre et 12 timers kursus i bestandsevaluering på BDI-grunduddannelsen. Det er et spændende område, som man ikke kan have

undgået at beskæftige sig med som forskningsbibliotekar, bl.a. havde jeg kort forinden været medforfatter til en betænkning om sammensætningen af Det kongelige Biblioteks fagreferentkorps i fremtiden, en problemstilling, der rummer mange af de samme overvejelser omkring kvalitet og kvantitet som bestandsvalueringen. Ved at undervise i et sådant emne får man mulighed for arbejde med almene principper, præsentere de overvejelser og løsningsforsøg, der har gjort sig gældende i litteraturen og i praksis, kort sagt: man får mulighed for at være med til at videnskabeliggøre og professionalisere sådanne problemstillinger. (Som jo i parentes bemærket har en sådan karakter, at der skal træffes afgørelser af betydelig rækkevidde, og hvis afgørelserne ikke forsøges videnskabeliggjort, da bliver de istedet for truffet på et mere eller mindre tilfældigt eller usagligt grundlag).

Når man skal igang med undervisning i et nyt emne er det en stor gave, at der - som i dette tilfælde - er udarbejdet en lærebog, som man kan tage udgangspunkt i (Det er desværre undtagelsen snarere end reglen indenfor mange af BDI-fagene).

NOPs bog er struktureret i syv kapitler. Første kapitel behandler meget logisk målsætninger og samlingspolitik, idet enhver evaluering naturligvis må have en målsætning som forudsætning, som den målestok, evalueringen skal foretages ud fra. Kapitel 2 omhandler 5 forskellige metoder til bestandsvaluering: den personbaserede evaluering, evaluering ud fra mønsterfortegnelser o.lign., kvantitative standarder (d.v.s. standarder for samlingsstørrelser fastsat ud fra f.eks. antallet af forskellige typer af brugere, herunder studerende), "induktiv evaluering" (bl.a. sammenholdelse af samlingen med anmeldelser) samt endelig citationsanalyser. I forbindelse med alle metoder får man nyttige tips om de fordele og ulemper, der knytter sig til dem. (F.eks. det problem at der i Danmark er en udpræget mangel på egnede mønsterlister).

I kapitel 3 præsenteres vi for nogle spændende og nyttige eksempler på brugerundersøgelser, f.eks. afspejlende brugernes tilfredshed, hvilken type forespørgsel brugerne kommer efter samt effekten af bibliotekets formidlingsindsats på brugeradfærd.

Fjerde kapitel rummer en behandling af det meget spændende og vigtige spørgsmål, hvorvidt bøgerne er hjemme og på hylden den dag låneren skal anvende dem, og hvordan man men relativt enkle metoder kan belyse disse forhold kvantitativt. Der er også en belysning af, hvordan øgning af eksemplartallet og forkortelse af udlånstiden kan øge tilgængeligheden. Disse forhold er kvantitativt belyst, således at man får indtryk af den aftagende nytte ved dubletkøb samt de store muligheder, der er knyttet til en kortere (differentieret) udlånsperiode.

Femte kapitel diskuterer sammenhænge mellem udlånstal (cirkulationstallet) og bestandsdimensioneringen. Bør man tilstræbe et rent efterspørgselsstyret bibliotek, hvor hvert emne eller hver type indkøbes i et omfang, der er proportionalt med udlånstallet? Det mener NOP ikke, men han mener på den anden side, der bør opstilles kvantitative rammer, indenfor hvilket bibliotekets frihedsgrader defineres, og han introducerer bl.a. den såkaldte kvadratrods metode, der har været anvendt med held i udlandet, og som udgør et kompromis mellem det rent efterspørgselsstyrede bibliotek på den ene side, og det rent bibliotekar/normstyrede bibliotek på den anden.

Sjette kapitel omhandler nogle indikatorer til bestandsstyring, der alle tager cirkulationstallet som udgangspunkt. I syvende og sidste kapitel behandles udtynding og kassation, herunder nogle rent praktiske metoder til at identificere "kassationskandidater", d.v.s. sjældent udlånte bøger.

Bogen er velskrevet, der tages ofte forbehold mod metodernes rækkevidde, og bogen er fyldt med illustrerende tabeller, der kan være gode at tage udgangspunkt i ved undervisningen. Rent pædagogisk er bogen også et mønster i den forstand, at mange af metoderne er afprøvet på danske biblioteker som opgaver af forfatterens studerende. Disse opgaver er citeret i bogen og NOPs undervisning har altså medvirket til en vidensproduktion på dette vigtige område.

I forbindelse med det sidste punkt skal det siges, at bogens erfaringsbaggrund især er folkebibliotekerne, mens anmelderens erfaringsbaggrund især er forskningsbibliotekerne. Dette er een af flere

grunde til at jeg har følt, at jeg på nogle punkter kunne supplere bogen i undervisningen, og derfor har udarbejdet et lille supplerende kompendium. En anden grund kan være, at jeg på visse punkter anlægger nogle vurderinger, der afviger noget fra NOPs eller at jeg simpelt hen har følt behov for at få visse problemstillinger diskuteret. Nedenfor vil jeg præsentere nogle af disse synspunkter:

ORGANISATION.

NOP behandler ikke bestandsevalueringens organisation: hvem, der skal foretage den, hvor ofte den skal foretages etc. Det fremgår imidlertid af bogens bagside, at en evaluering bør ske løbende, ligesom det under afsnittet om mønsterfortegnelser inde i bogen fremgår, at de samme kilder ikke bør anvendes til samlingsopbygning og evaluering. D.v.s. vi kan udlede, at NOP forestiller sig en løbende, uafhængig bestandsevaluering i forhold til de bibliotekarer, der har ansvar for det løbende bogvalg og dermed samlingsopbygning.

Efter min opfattelse bør der i en vis udstrækning også finde en sådan uafhængig evaluering sted. Man kan sige, en uafhængig evaluering er en slags forbrugerkontrol af, at biblioteket forvalter sine midler på en for brugerne tilfredsstillende måde. Man kan så diskutere, hvad en sådan forbrugerkontrol nærmere set bør bestå af, men det er helt klart i brugernes interesse at eksplicite målsætninger og prioriteringer offentliggøres, og der gives klare information om, hvilken service brugerne kan forvente, f.eks. med hensyn til tilgængelighedsmål for ønsket information, med hensyn til leveringstider etc. En faktisk overholdelse af fagdelingsplaner og andre opgavefordelinger bibliotekerne imellem burde også være en selvfølgelig ting for biblioteksvæsnets centrale instancer, og udføres uafhængigt af enkeltbibliotekernes egne interesser. Sådan uafhængig, eksplicit evaluering er også en forudsætning for forskning og hermed på en fremtidig effektivisering af bibliotekerne på grundlag af BDI-forskning.

Imidlertid mener jeg ikke, at bestandsevaluering blot er et spørgsmål om "forbrugerkontrol". Jeg mener i høj grad, at løbende bestandsevaluering er en del af materialevalgsprocessen (og evt. kassationsprocessen) i bibliotekerne. D.v.s. jeg mener, at en del af bestandsevalueringen er en løbende (men velnok

uregelmæssig) proces, som fagreferenten eller bibliotekaren foretager for at tilpasse sin samlingsopbygning (og evt. sin formidling) til brugernes behov. I sit arbejde med samlingen, med brugerne og med bogvalgskilderne opbygger bibliotekaren en stadig større bevidsthed om samlingens funktioner i relation til brugerne og benytter efter tid, evner og mulighed de forskellige informationer, der kan påpege behovet for nye tiltag, f.eks. indkøb i nye emneområder eller af nye materialeformer.

De evalueringemetoder, der anvendes til henholdsvis "forbrugerkontrol" og materialevalg kan sagtens være identiske, f.eks. bibliometriske undersøgelser, men de kan også være forskellige, og en mere præcis diskussion af bestandsevalueringemetoder forudsætter derfor en nærmere præcisering af evalueringens formål, idet det for nogle metoders vedkommende gælder, at de er egnede til intern bestandsevaluering, men ikke er uafhængige ("unobtrusive") nok til en objektiv, ekstern evaluering. Omvendt kan det det forholde sig sådan, at nogle metoder måske er egnede til en ekstern bestandsevaluering, men måske uegnede til en evaluering i forbindelse med materialevalg, fordi metoden i realiteten er overflødig i forhold til mere informative kilder til brug for samlingsopbygning.

Når NOP fastslår, at mønsterfortegnelser ikke er velegnede til bestandsevaluering fordi de samme fortegnelser allerede har været benyttet ved bestandsopbygningen, så er det jo et spørgsmål om, hvad det er man ønsker at teste. Man kan jo f.eks. få testet, om bibliotekaren har husket at anvende denne mønsterfortegnelse.

Vi må foreløbig konkludere, at vi - hos NOP som i bibliotekspresen - savner en diskussion af hvilken evaluering, der bør finde sted, og hvordan den bør prioriteres i forhold til andre opgaver. Der savnes også overvejelser om evalueringens "cost-benefit". Jeg er helt enig med NOP i, at bestandsevaluering er (eller burde være) ryggraden i biblioteksarbejde.

METODER.

NOP gennemgår en række metoder til bestandsevaluering. Ved dem alle er der tale om en mere eller mindre udtalt eengangsforeteelse.

Dette forhold er nok een af forklaringerne på, at metoderne virker nye og lidt fremmedartede i det danske biblioteksvæsen på den i NOP præsenterede måde: I dansk biblioteksvæsen er der nok større tradition for og tilbøjelighed til at betragte evaluering af et biblioteks materialebestand som en løbende proces, som ikke mindst det daglige arbejde med materialevalg og brugerbetjening giver feed-back til og grundlag for. Eksempelvis betragtes bestandevaluering på Det kongelige Bibliotek mere som en løbende proces ved fagreferenten. Især tidligere var det almindeligt, at fagreferenterne lejlighedsvis gennemgik bl.a. retrospektive kataloger og bibliografier (en praksis, som de senere års besparelser har begrænset væsentligt).

Personbaseret evaluering

Terminologisk virker det uheldigt at tale om personevaluering i denne forbindelse. Personevalueringer foretages f.eks. af bedømmelsesudvalg i forbindelse med ansættelsessager. Jeg foreslår derfor termen **personbaseret** evaluering.

Der ligger i NOPs bog en klar tone af forbehold overfor personbaseret evaluering, som jeg er lidt uforstående overfor. Bl.a. anses den for subjektiv sammenlignet med andre metoder, et forhold jeg vil prøve at tilbagevise:

Hvad vil det sige, at noget er subjektivt? Den verdensberømte danske sprogforsker Louis Hjelmslev (1963, side 10) skriver om sin bog:

"Fremstillingen er **ikke subjektiv**. Et stærkt moment af personlige anskuelser med hensyn til forskningens mål og midler og med hensyn til opfattelsen af problemerne er uundgåeligt; men disse anskuelser er ikke subjektive, de er objektive, idet de bygger på argumenter. Det, der fremstilles, er ikke tro, men underbygget tænkning."

Jeg mener meget langt at Hjelmslev har ret. Han er dog ikke særlig præcis i sin definition af objektivitet. Også Jehovas Vidner vil mene, at de bygger på argumenter, det bliver deres viden ikke objektiv af. Man må inddrage kvaliteten af argumenta-

tionen når man vil skelne mellem subjektivitet og objektivitet.

Spørgsmålet om subjektivitet og objektivitet er et erkendelsesteoretisk nøglespørgsmål. De fleste er enige om, at en betingelse for, at en ting er objektiv er, at den

1. Er uafhængig af den erkendende person (det erkendende subjekt).

De fleste (herunder NOP) bliver imidlertid stående ved denne definition. Den er imidlertid utilstrækkelig. En hel befolkning kan godt være offer for en illusion. En ting bliver ikke objektiv af at flere eller alle mener det. (Såfremt alle mener det, kan man tale om konsensus, og konsensus definerer altså ikke nødvendigvis objektivitet. Således var det i forrige århundrede almindeligt at acceptere frenologien som videnskab, men alle tog - som vi ved idag - fejl: den tids opfattelse var ikke objektivt rigtig). Det er derfor (jfr. den realistiske erkendelsesteori) nødvendigt at tilføje endnu en betingelse, der skal være opfyldt, når man taler om objektivitet:

2. Skal være i overensstemmelse med virkeligheden.

Det er naturligvis netop problemet at fastslå, hvornår noget er i overensstemmelse med virkeligheden. Vi skal ikke her begive os videre ind i erkendelsesteori, men blot fastslå - med Hjelmslev - at det er et spørgsmål om den argumentation, der fremlægges.

Når NOP anser den personbaserede evaluering for subjektiv, så er dette utvivlsomt hvis man kun betragter den første af betingelserne for objektivt: Den personbaserede evaluering er naturligvis afhængig af den person, der foretager evalueringen. Men - og det er jo en vigtig pointe - denne person har jo mulighed for at inddrage f.eks. kvantitative opgørelser som grundlag for sin evaluering - eller som vi så ovenfor med KB's fagreferenter: Vedkommende har mulighed for lejlighedsvis at gennemgå retrospektive bibliografier og få feed-back fra brugere etc. D.v.s. den personbaserede evaluering har potentielle muligheder for at opnå større objektivitet i den anden betydning af dette ord: At opbygge en samling, der er i større overensstemmelse med "virkeligheden", d.v.s. med brugernes behov. Såfremt man opbygger en samling

på baggrund af f.eks. bibliometriske data, så er denne metode mere objektiv i betydningen uafhængig af enkeltpersoners domme, men samlingen kan være meget skæv, f.eks. fordi grundlaget for citationsanalysen stammer fra en anden kulturkreds eller fra et andet miljø. En sådan metode vil derfor ikke være objektiv i den anden af disse ords betydninger.

Jeg har her gjort temmelig meget ud af det filosofiske spørgsmål om subjektivt og objektivt, fordi jeg finder, at det er vigtigt at have argumentationen i orden når man foreslår gennemgribende ændringer i forhold til eksisterende praksis. Der ligger ikke i det sagte, at jeg anser den nævnte metode (eksemplificeret fra Det kongelige Bibliotek) for ganske uproblematisk. Jeg foretager med andre ord ikke her nogen konkret vurdering, men ønsker på dette sted blot at påpege at jeg principielt ikke opfatter den fagreferentielle eller personbaserede bestandevalueringsmetode som nødvendigvis mere subjektiv end de alternative metoder, der kan bringes i anvendelse.

NOP anser som anført generelt den personbaserede evalueringsmetode som værende mere subjektiv end andre metoder, han sammenligner med. Jeg vil sige: Ja og nej. Der er en afgørende forudsætning for denne metodes (relative) objektivitet, som NOP ikke behandler: Kvalifikationskravene til den person, der foretager bestandevalueringen. Såfremt der f.eks. er hyppige personaleskift i et bibliotek, og de personer, der skal foretage evalueringen ikke har dannet sig et indtryk af bibliotekets rolle i samfundet, af dets bestand i relation til materialeproduktionen o.s.v., så kan evalueringen blive meget tilfældig, impressionistisk og **subjektiv**. Metodens værdi og objektivitet er altså knyttet sammen med uddannelsesmæssige og professionelle egenskaber hos den, der foretager evalueringen. Og på dette punkt forholder det sig sådan, at bibliotekarer (incl. forskningsbibliotekarer) på mange måder har vist sig bedre og mere objektive end f.eks. universitets- og læreanstaltslærere, bl.a. fordi det ligger i bibliotekarrollen at opbygge et godt og alsidigt bibliotek. Bibliotekaren er motiveret (ansvarlig), bl.a. fordi han personligt kan drages til ansvar og fordi biblioteksfunktionen er central i hans professionelle selvopfattelse. Derimod ligger det mere i forsker og lærerrollen at opfylde de snævre og personlige interesser (bl.a. af litterær

art), der er knyttet til igangværende forskning og undervisning (Jfr. også Ash, 1985). Som jeg kender det fagreferentielle system anvender bibliotekaren de informationer han får, f.eks. "Haves-ikke" sedler som et udtryk for brugerbehov (der dog fortolkes, bl.a. under hensyntagen til **hvem** der forgæves har efterspurgt en bog). Fagreferenterne ser også selektive bibliografier, henvisningerne i tidsskrifterne - og støder måske en gang imellem på bibliometriske undersøgelser, der kortlægger sider af fagets informationsstruktur og følger i grove træk med i den faglige udvikling på universitetet.

I denne forbindelse er det fristende at citere Schmidt, 1981, side 97): "The main purpose of quantitative measures is to provide information on which to base qualitative judgements, not to replace them".

Min konklusion på den personbaserede evalueringsmetode er derfor, at denne indebærer muligheder for at være såvel stærkt subjektiv og "impressionistisk" som stærkt objektiv og systematisk. For at fremme det systematiske og objektive i denne metode fordres en række tiltag: Uddannelse og kurser, et biblioteksmiljø, der beforder seriøsitet og kontinuitet, samt en vidstrakt eksplicitering af de kriterier og metoder, der indgår i arbejdet med bestandopbygning og -evaluering.

CIRKULATIONSTAL & BESTANDSDIMENSIONERING.

Den problematik, der her rejses kan siges at vedrører forholdet mellem efterspørgselsstyrede bestandsreguleringsmekanismer på den ene side og normrelaterede bestandsreguleringsmekanismer på den anden side. Simplificeret udtrykt: I hvor høj grad skal f.eks. udlånstal have betydning for den relative fordeling af indkøb (og evt. kassation) i de enkelte emneområder, sprogområder, materialetyper o.s.v.?

Dette spørgsmål kan næppe behandles in abstracto uafhængigt af, om vi taler om f.eks. et folkebibliotek, et institutbibliotek, eller et nationalbibliotek. Folkebiblioteket og institutbiblioteket kan tillade sig en betydelig højere grad af efterspørgselsstyring fordi de kan skaffe fra eller henvise til specialbiblioteker med hensyn til den litteratur, der er nødvendig, men ikke meget efterspurgt. Hovedfagbiblioteker

og nationalbiblioteker opfattes ofte som en slags "last resort": d.v.s. svigter de med hensyn til f.eks. en given bog, er denne i mere absolut forstand utilgængelig for forskningen. Og principielt kan dette ene værk have en langt videre betydning for den fremtidige forskning og udvikling end hyppigt udlånte værker, hvis popularitet kan skyldes mange ting fra rent underholdningsværdi, let tilgængelighed (d.v.s. populariserende eller oversigtspræget fremstillingsform) til egentlige værdifulde litterære eller videnskabelige fremstillinger. For videnskabelig udvikling er det ofte karakteristisk, at kilder, der hidtil har været tillagt ringe interesse (og dermed efterspørgsel i bibliotekerne) pludselig ved en ny teoretisk indsigt omfortolkes og må tillægges stor værdi. Såfremt et bibliotek har opbygget sin samling alene ud fra hidtidige efterspørgselsmekanismer, står det meget dårligt rustet indenfor nye forskningsområder eller paradigmer eller aktuelle samfundstendenser. Som Sørensen (1990) skriver i sin omtale af NOPS bog: Såfremt RUB i sommeren 1989 havde magasineret efter brugen af samlingerne, sådan at materiale, der ikke havde været udlånt f.eks. 3 år, blev magasineret, så ville der ikke have været noget materiale på vores åbne hylder om Østeuropa, øst-vest forhold o.lign. December 1989 var såvel vores åbne hylder, som vores magasinhylder støvsugede for alt om Østeuropa, øst-vest forhold o.lign., men nu på grund af, at materialet blev brugt...

Dette er vel nok een grund til, at der er et konstant og ret stort efterspørgselspres på de forskningsbiblioteker, der er opbygget efter mere normstyrede principper: efterspørgslen er drejet, og kun de "normstyrede biblioteker" har i tide købt de materialer, der nu er bud efter.

Den omtalte forskel mellem bibliotekstyper er ikke absolut. Indenfor f.eks. et folkebibliotekssystem kan filialer opbygges mere efterspørgselsstyrede end det kommunale hovedbibliotek og indenfor et forskningsbibliotek kan visse afdelinger opbygges mere efterspørgselsstyrede end andre (F.eks. er UBA opbygget meget efterspørgselsstyret).

Det er derfor et vanskeligt spørgsmål at stille: I hvilken udstrækning skal et givent bibliotek tage hensyn til efterspørgslen i opbygningen og vedligeholdelsen af sin bestand? Dette spørgsmål kan omformuleres

således: Ved opbygningen af et biblioteks bestand står forskellige informationer til bibliotekarernes rådighed, herunder informationer om brugerne, om materialeproduktionen, om samfundsudviklingen, om efterspørgslen etc. Hvilken relativ værdi skal disse forskellige informationer tillægges i forhold til hinanden? Herunder mere præcist: Hvilken relativ værdi skal efterspørgselsfaktoren tillægges i forhold til de øvrige faktorer? Og - da dette jo varierer fra bibliotekstype til bibliotekstype, som vi har set - hvilke forudsætninger skal der gøre sig gældende for at tillægge efterspørgselsfaktoren en bestemt værdi?

Inden jeg forsøger at belyse dette komplicerede spørgsmål, vil jeg se på den måde, som NOP angriber problemet på. NOP beskriver to modeller: proportionalitetsmodellen og kvadratrodsmodellen.

I **proportionalitetsmodellen** er der tale om en tilstræbt proportionalitet mellem efterspørgsel og bestandssammensætning: Såfremt der er dobbelt så stort udlån i gruppen A, så skal A have f.eks. dobbelt så stor materialekonto eller B skal have kasseret halvdelen af sin bestand (eller en kombination). NOP viser, hvordan man konkret kan undersøge disse forhold og udregne målbestande efter disse forudsætninger. Alle, der har beskæftiget sig lidt seriøst med biblioteksvirksomhed har naturligvis haft tanken om en sådan proportionalitet, men de fleste forlader hurtigt tanken igen når de i praksis konstaterer hvad modellen indebærer. Man vil let kunne finde eksempler på bøger, som næsten alle er enige om bør findes på det pågældende bibliotek, uanset at den konkrete benyttelse ikke kan fremvise tilstrækkelig kvantitativ begrundelse. Ved en proportionalitet vil der være tilbøjelighed til, at f.eks. modeprægede bøger helt vil dominere, og mere grundlæggende eller klassiske værker ikke kan slå igennem i udlånsstatistikken og blive repræsenteret.

For at opnå et kompromis mellem på den ene side proportionalitetsmodellen og på den anden side bibliotekarernes normstyrede modeller, citerer NOP den såkaldte **kvadratrodsmodel** ifølge hvilken efterspørgslen ikke skal slå igennem med fuld styrke men med en - arbitrært opstillet - matematisk funktion af efterspørgslen: den givne bestand tildeles nogle måltal for bestandudviklingen, der bygger på kvadratroden af efterspørgslen i den givne bestand.

Herved opnås dels en vis imødekommelse af efterspørgselskravet, dels en vis imødekommelse af særlige kvalitative krav og mindretalskrav, der ellers vil blive ringe tilgodeset. Kvadratrodsmodellen er som nævnt arbitrært opstillet (d.v.s. teoretisk uunderbygget), og NOP mener ikke, det kan lade sig gøre at begrunde den nærmere end ved at sige, at den i praksis har vist sig at fungere. Vi vil prøve at analysere denne model nærmere ved at underkaste den forskellige tankeeksperimenter: opstille andre funktioner af efterspørgslen end proportionalitetsmodellen og kvadratrodsmodellen gør.

PR K

Proportionalitetsmodellen Kvadratrodsmodellen

Såfremt vi forestiller os modeller på et kontinuum med proportionalitetsmodellen i een ende af skalaen og kvadratrodsmodellen i den anden, så rejser det første spørgsmål sig: repræsenterer disse to modeller yderpolerne på skalaen, eller kan man tænke sig endnu mere vidtgående modeller? Med hensyn til proportionalitetsmodellen forekommer denne umiddelbart at befinde sig på den ene yderpol: man kan vel vanskeligt forestille sig noget mere efterspørgselsstyret. Og det kan man naturligvis ikke, såfremt tilfredsstillelse af efterspørgslen isoleret set defineres som målsætningen.

Såfremt vi imidlertid overvejer en given bestands sammensætning på sprogområder, kunne man forestille sig, at der ville være en vis marginal efterspørgsel efter litteratur på vanskeligt tilgængelige sprog, f.eks. græsk og russisk. Man kunne også forestille sig, at det ville være relativt kostbart for det pågældende bibliotek at have sådanne sprog repræsenteret, selvom efterspørgslen kunne berettige en vis mindre bestand på disse sprog. Det kunne medføre behovet for særlig sproglig ekspertise, for skrivemaskiner med fremmede tegnsæt etc. Man kunne derfor vedtage, at et givent antal udlån (f.eks. 10) ikke kunne begrunde disse omkostninger, og man kunne vedtage en **potensmodel**, ifølge hvilken et område blev tilgodeset materialemæssigt i forhold til kvadratet på af efterspørgslen (d.v.s. $10 \times 10 = 100$). En sådan model ville i sandhed "give til den der har, og for den som intet har, han skal endog miste det som han har" (Mættheuseffekten). Den ville

ikke kunne forsvares rent behovsmæssigt, men som en merkantil argumentation ville den kunne anvendes: Det er for dyrt at imødekomme marginale behov, og ressourcerne anvendes bedre på at koncentrere sig om de store og udtalte efterspørgselsområder. (Det er vel denne filosofi en supermarkeds kæde som NETTO særlig udtalt kører efter).

På samme måde kunne vi ekstrapolere skalaen i den anden ende, ved overhovedet ikke at tage hensyn til efterspørgslen, men blot opstille en rent normstyret model (hvad man så skal forstå ved det?).

PO K N

(Potensmodellen) (Normmodellen)

Vi har nu set, at de to modeller, som NOP præsenterer (proportionalitets- og kvadratrodsmodellen) **ikke udgør yderpoler, men blot arbitrære punkter på et kontinuum**. Naturligvis kan man også konstruere matematiske udtryk, der tillader en hvilken som helst mellemposition, man måtte ønske. Såfremt vi f.eks. vedtager, at bestanden bør sammensættes proportionalt med cirkulationstallet, men at hvert af de emneområder vi opererer med på forhånd skal tildeles et minimum svarende til 10 udlån, kan vi addere 10 til hver udlånsgruppe og således udvide tabel 22 med følgende oplysninger:

Tabel 1 (Udbygning af NOP Tabel 22):

Delbestand	A	B	C	D	Ialt
Størrelse	250	250	250	250	1.000
Udlån	9	25	49	81	164
Kv U	3	5	7	9	24
U + 10	19	35	59	91	204
Mål v kv	125	208	291	375	1.000
Mål v pr	55	153	298	494	1.000
Mål v U + 10	93	172	289	446	1.000

Vi ser således, at vi har skabt en ny matematisk funktion, hvori fordelingen af delbestandene befinder sig som en mellemting mellem den fordeling, der

opnås med proportionalmetoden og med kvadratrodsmetoden:

$$PO \frac{PR}{U+10} K N$$

(proportionalmodel Udlån + 10)

Spørgsmålet er nu, hvilken argumentation, der kan gives for, at een matematisk funktion (f.eks. kvadratrodsmetoden) giver en bedre materialesammensætning end en anden metode (f.eks. "U + 10")?

Efter min opfattelse må man belyse dette spørgsmål på den måde, at man laver eksperimenter med bogsamlinger, hvor man så konkret kan diskutere hvilke konsekvenser den ene eller den anden matematiske funktion får: Hvilke bøger der i de forskellige tilfælde ikke skulle være repræsenteret på biblioteket. De matematiske modeller bør efter min opfattelse være et værktøj til at styre bestandssammensætningen i en ønskelig retning. Det bør ikke omvendt være sådan at et biblioteks sammensætning konstrueres med henblik på at tilpasse sig en matematisk funktion for dennes skyld. Med andre ord: **Jeg finder det vanskeligt at acceptere en ubegrundet matematisk funktion** (NOP side 81: "Det er muligt, at det skyldes guddommelig inspiration"). Også for mig ser den umiddelbart ud til at opfylde nogle ønskede funktioner med hensyn til bl.a. mindretalsbeskyttelse, men såfremt jeg har ret i den antagelse, at det er muligt at konstruere en matematisk funktion, der som resultat kan give enhver ønsket position på en skala fra ekstrem efterspørgselsstyring til ekstrem normstyring, **da efterlyser jeg argumenter for, hvor på denne skala det må være ideelt at befinde sig for forskellige bibliotekstyper under forskellige forudsætninger?** Når man har fundet ud af dette, er det nok ikke så svært at konstruere en matematisk funktion, der passer til denne målsætning.

En måde at belyse konsekvenserne og betydningen af f.eks. "kvadratrodsmetoden" på, er at forestille sig denne metode anvendt gentagne gange på samme samling, f.eks. med eet års mellemrum, på tidspunkterne t1, t2, t3....tn.

En given bestand ændres som følge af anvendelsen af kvadratrodsmetoden på tidspunktet t1 fra en given sammensætning til en ny sammensætning, der udgør et kompromis mellem den gamle sammen-

sætning og efterspørgselspresset. D.v.s. sammensætningen flyttes mod efterspørgslen.

På tidspunktet t2 underkastes den eksisterende sammensætning et nyt kompromis mellem den eksisterende bestand og lånerpresset. Såfremt samlingen på tidspunktet t1 blev flyttet eet skridt mod lånerpresset, bliver den på tidspunktet t2 flyttet endnu eet skridt mod lånerpresset, og er altså nu flyttet ialt to skridt. På et givent tidspunkt vil samlingen overhovedet ikke bære spor af de tidligere bibliotekariske kvalitets- og alsidighedsnormer, men vil svare helt til den såkaldte proportionalitetsmodel. **D.v.s. at en gentagen anvendelse af kvadratrodsmodellen fører til en rent efterspørgselsstyret materialebestand, hvilket er i modstrid med NOPs egne præmisser:** At bestandsevalueringsmetoderne skal være værktøjer, der udstikker kvantitative rammer for de bibliotekariske frihedsgrader i normerne for bestandssammensætningen.

Et problem i modellen er også (eller snarere er grundlæggende), at udgangspunktet, de eksisterende "normdefinerede" bestande ikke er veldefineret bl.a. i forhold til efterspørgselsfaktoren. Nogle bibliotekarer har måske allerede ved opbygningen af deres bestande lyttet til brugerønsker, medens andre har holdt en principfane højt, og opbygget ud fra snævre, personlige kvalitetskriterier. Problemet er, at begge får forrykket deres bestande ved kvadratrodsmetoden i retning af efterspørgslen. Men den bibliotekar, der f.eks. i vidt omfang allerede havde taget efterspørgselsmæssige hensyn får presset sin bestand langt mere over i retning af triviallitteratur, hobbylitteratur eller hvad det nu især er, brugerne især efterspørger.

Vi kan nu vende tilbage til vor oprindelige omformulering af problemet: **Hvilken relativ rolle bør cirkulationstal spille i beslutningsprocessen omkring bestandsopbygning og -pleje?**

Det er indlysende, at formålet med at anskaffe litteratur til biblioteker er at denne litteratur udnyttes. Lånerinteresse og benyttelsesgrad spiller også en vigtig rolle i alle bibliotekarers bevidsthed. Publikumskontakter og andre indikatorer for brugerbehov spiller en vigtig psykologisk rolle i materialevalget.

Vi har ovenfor været inde på, at graden af efterspørgselsstyring antageligt ikke bør spille samme rolle i forskellige bibliotekstyper. Man kan også sige, at forskellige former for efterspørgsel ikke bør tillægges samme værdi i det enkelte bibliotek. På det kongelige Bibliotek har jeg således som fagreferent tillagt "Haves ikke-sedler" fra universitetslærere stor værdi i bogvalget, mens tilsvarende sedler fra f.eks. folkebiblioteker tages med større forbehold, fordi de ofte viser sig at repræsentere litteratur, der ikke er i overensstemmelse med de faglige normer, som biblioteket almindeligvis anlægger, og som det derfor ikke er en del af bibliotekets opgaver og målsætning at stille til disposition.

Vi kan således fastslå, at cirkulationstal i forbindelse med bestandopbygning bør opfattes som en informationskilde, man skal tage hensyn til blandt flere andre kilder. Cirkulationstallet har ikke en absolut værdi (f.eks. på 1/3 af beslutningsgrundlaget) og cirkulationstallets værdi kan heller ikke anses for ens fra bibliotekstype til bibliotekstype. Der kan således heller ikke beskrives en fast matematisk funktion mellem cirkulationstal og øvrige informationskilder, således som f.eks. proportionalmetoden eller kvadratrodsmetoden lægger op til. Cirkulationstallets værdi som beslutningsgrundlag afhænger af de øvrige informationskilders værdi. NOP fastslår da også (side 101) "Jeg mener selv, at den vigtigste baggrund for systemer af denne type er, at der ikke findes noget bevis som støtter antagelsen om, at bibliotekarer kender deres brugergrupper eller deres bestand. Det er faktisk dette forhold, der søges modvirket".

Vi vil prøve at eksemplificere efterspørgselsdatas relative værdi ved to eksempler. Såfremt vi som det første forestiller os en ung og uerfaren bibliotekar bliver ansat på et institutbibliotek, så må vi finde det tilrådeligt i al fald i starten at lægge stor vægt på efterspørgselsdata, fordi de mennesker der efterspørger litteraturen må anses for mere kompetente bedømmere end bibliotekaren. Efterhånden får bibliotekaren måske et overblik, der bevirker, at hendes egne vurderinger også kan indgå i billedet (f.eks. fordi hun nu ved at kun en lille del af instituttets videnskabelige medarbejdere selv er aktive i forhold til bibliotekets anskaffelser, men alligevel er aktive brugere). Dette var altså en situation, hvor

efterspørgselsdata burde tillægges stor vægt. Såfremt vi for det andet forestiller os, at en bibliotekar i et folkebibliotek har ansvaret for edb-litteraturen, og vedkommende kan se, at efterspørgslen fuldstændigt domineres af unge mennesker, der har maskiner som C64, da vil det være rimeligt, om disse efterspørgselsdata tages med forsigtighed, således at også mere professionelle edb-brugeres behov bliver tilfredsstillet. Det vil f.eks. ikke være rimeligt at have en fordeling af litteraturen, der f.eks. siger 90% Commadore og 10% til resten af maskintyperne, såfremt efterspørgslen skulle forholde sig sådan. Bibliotekaren må operere med nogle normer der tilsiger, at forskellige edb-brugergrupper (f.eks. privatamatører, uddannelsessektoren og erhvervslivet) alle må have en rimelig dækning af deres behov for edb-manualer. Derfor illustrerer dette eksempel en ringere værdi af efterspørgselsdata end det første eksempel gjorde.

Man kan så sige, at ud fra det vidensgrundlag vi har idag om beslutningsprocesserne i forbindelse med bestandopbygning, er kvadratrodsmetoden måske den ad hoc metode, der bedst sikrer et kompromis mellem lånerindflydelse og bibliotekarernes varetagelse af bestandopbygningen. For lånerne garanterer den en indflydelse, for bibliotekarerne garanterer den deres professionelle indflydelse på opfyldelsen af kvalitets- og alsidighedsnormer. Det mest påtrængende behov er nok at få gjort metoden mindre ad hoc, d.v.s. via forskning søge at begrunde hvor på skalaen fra brugerindflydelse til normstyring en model skal ramme. Dette kræver bl.a. også en afklaring af, hvad det er for kvalitets- og alsidighedsnormer, der ligger og bør ligge i den normstyrede model.

INDIKATORER TIL BESTANDSSTYRING.

Om kapitel 6 i NOP må vi sige, at det væsentligst må opfattes som regneeksempler, der demonstrerer hvor mange forskellige anvendelser, man kan gøre af et givent talmateriale med udgangspunkt i cirkulationstallet. Det er en kreativ udforskning af et talmateriales anvendelsesmuligheder. Derimod er der ikke mange principielt nye ting i forhold til det tidligere beskrevne.

Som indikatorer for bestandsstyring behandler NOP i dette kapitel udelukkende faktorer, der bygger på

cirkulationstallet. Han har i tidligere afsnit beskæftiget sig med bl.a. dokumenttypologi og brugerkategorier, men der er ikke nogen sammenhængende diskussion af "indikatorer til bestandsstyring".

Et vigtigt dokument i den danske forskningsbibliotekslitteratur er Davidsen & Licht, 1975 og den originalrapport fra 1973, som denne artikel er et resumé af. Heri diskuteres grundigt tre hovedkategorier af "indikatorer": litteraturproduktionen målt i fysiske enheder, omkostningsudviklingen for relevante materialekategorier samt efterspørgselsfaktorerne.

Netop for hovedfagbiblioteker anses den internationale litteraturproduktion ofte for den mest afgørende indikator. Ifølge hvad vi spøgefuldt kan kalde "Hjørlands første lov" gælder, at jo mere selektivt et bibliotek skal være i sin bestandopbygning, desto mere må dets selektionskriterier bygge på behovsfaktorer, medens omvendt: Jo mindre selektivt et biblioteks accession skal være, desto mere må det bygge på kvalitative normer, der tager udgangspunkt i materialeproduktionsfaktorer.

I en undersøgelse omkring 1987 forsøgte UB2 (nu DNLB) derfor at fastsætte indikatorer for den relative størrelse af de enkelte fagkonti ved at lade alle fagreferenter gennemgå en (fotokopieret) årgang af BNB og afmærke alle værker, der efter fagreferentens vurdering ville være relevante for UB2. Herved mente man at kunne få et kvantitativt udtryk af en vis generel værdi. Denne undersøgelse blev såvidt vides aldrig afsluttet. Der foreligger således et stort behov for undersøgelser af denne type.

Afslutningsvis vil jeg sige, at NOPs bog udgør en første dansk introduktion til et uhyre centralt emne, hvorom der indtil nu foreligger alt for lidt viden. Der er dog tegn på, at situationen er ved at ændre sig: nogle forskningsbiblioteker opprioriterer forskningen, der er for nylig lavet en nyttig udlånsundersøgelse på Det kongelige Bibliotek, og også f.eks. Odense Universitetsbiblioteks statistik over fjernlån (Juul Larsen, 1988) betragter jeg som en værdifuld forøgelse af vor viden om materialernes faktiske tilgængelighed. Der er således tegn på, at den efterlyste professionalisering af den bibliotekariske profession er på vej. NOPs bog er et bidrag til denne udvikling.

REFERENCER:

Ash, Lee: Old dogs; No Trics: Perceptions of the Qualitative Analysis of Book Collections. **Library Trends**, 1985, 385-395.

Davidsen, Thorkild & Merete Licht: Fordeling af bogkøbsbudgetter på fag i forskningsbiblioteker. **Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen**, 62-63, 1975-76, side 3-15. (Artiklen er en forkortet udgave af en intern rapport fra 1973, der vil indgå i DBs bibliotek).

Hjelmslev, Louis: **Sproget**. København: Berlingske Forlag, 1963. (Berlingske leksikon Bibliotek).

Juul-Larsen, Hans: **Statistisk undersøgelse over indlånsarbejdet ved Odense Universitetsbibliotek**. Oktober 1988. 14 sider (mimeo).

Olaisen, Johan: Bibliotekarere - Profesjon eller semiprofesjon? **Synopsis**, 1988, 19 (2), side 59-67.

Smith, Linda C.: Citation Analysis. **Library Trends**, 1981, side 83-106.

Sørensen, Anita: Anmeldelse af Niels Ole Pors' "Døde bøger og tomme hylder". **DF-Revy**. 13. årg. (Nr., 3), 1990, side 80.